

Həqiqi irfanın xüsusiyyətləri

Azər Quliyev¹

Abstrakt

Bu məqalə yazıçı və araşdırmaçı Dr. Əhməd Hüseyin Şərifinin “Həqiqi irfanlar və yalan irfanlar” kitabından alıntıdır. Şübhəsiz, həqiqi irfanın son hədəf və məqsədi “Allaha Yaxın Olmaq (Qürb Məqamı)”, yaxud insanın ruhaniləşməsidir. Həqiqi irfan bir tərəfdən özünü vasitə və orta hədəflərə əsir etmir. Necə ki, bu vasitələr bir çox müasir mənəviyyatların son hədəfidir. Əksinə, həqiqi irfan əbədi səadətin yalnız Allaha yaxın olmaqla və Allaha həqiqi iman gətirməklə mümkün ola biləcəyini deyir. Deməli, həqiqi irfanı tanımaq üçün gərək onun meyarlarını və xüsusiyyətlərini tanıyaq. Bunun üçün bir çox xüsusiyyətlər saymaq olar. Bu məqalədə çalışacağıq ki, onların ən mühümlərinə işarə edək.

Açar sözlər: irfan, ağıl, fitrət, şəriət, həqiqi

¹ - İslam araşdırmaları fakültəsinin müəllimi, Hikmət və Dinlərarası Araşdırma İnstitutu, Əl-Mustafa Beynəlxalq Virtual Universiteti, İran, Qum

Giriş

İlk öncə qeyd etməliyik ki, bir insanın çata biləcəyi son məqam Allaha yaxınlıqdır. Yəni, sonsuzluğa yaxınlaşmaq, (nəinki onda fani olmaq) yaxud sonsuzluğa çatmaq. Allah-taala hər bir cəhətdən sonsuz və qeyri-məhduddur. O, mütləq-kamala (kamilliyə), mütləq-qüdrətə, mütləq-elmə və s. malikdir. Ola bilər ki, hər bir şəxs İlahi lütf və feyzin vasitəsilə qabiliyyəti, istedadı, səyi həddində Allaha yaxınlıq məqamına müəyyən həddə nail olsun. Amma təbii ki, heç vaxt Ona çata bilməz. Buna görə də “Həqqdə Fəna”, “Həqqə Qovuşmaq” kimi təbirləri irfanın hədəfi üçün düzgün təbir hesab etmək olar. Bəlkə də demək olar ki, belə təbirlər bilmədən və düşünmədən bəzi sufilərin vasitəsilə Hind irfanından götürülmüş və bununla da İslam irfan terminologiyasında və ariflərin kəlamlarında da yayılmışdır.

İslam irfanında, arif elə bir mərtəbəyə çatır ki, Allah olur və Həqqdə fani olur demək olmaz. “Qürbi-Nəvafil” hədisinə əsasən elə bir mərtəbə təsəvvür etmək olar ki, salik öz səyi və İlahi köməyin nəticəsində özünün batini və xarici əməlləri ilə hər hansı bir işdə Allahın razılığını qazanacaq bir mərtəbəyə çata bilər. Amma bu mərtəbələr heç vaxt salikin Allahda fani olması, yaxud onun Allahlıq mərtəbəsinə çatması mənasında deyil. Bunlar həqiqətdə salikin həqiqi übudyyəti (bəndəlik) mərtəbəsinə çatması mənasındadır. O, özünün heç bir iradə və qüdrəti olmayan bəndə kimidir və bütün daxili və xarici qüvvələri Allahın ixtiyarındadır.

Əlbəttə, “Allahda fani olmaq”, “Allaha çatmaq” kimi sözlərin bəzi mənalarını, izahlarını qəbul etmək olar. Amma bu təbirlərin, bir tərəfdən qərərsizliyinə, dəqiq fəlsəfi izahlara ehtiyac olmasına, digər tərəfdən də onların İslam ədəbiyyatı ilə, terminləri ilə yad olmasına əsasən biz belə təbirlərin İslam irfanının son hədəfi adı ilə istifadə olunmamasına üstünlük veririk və İslam irfanının hədəfinin təyin olunması üçün aydın, Qurani və islami təbir olan “İlahi Qurb” (Allaha Yaxın Olmaq) təbirindən istifadə etməyi məsləhət bilirik.

Həqiqi irfanın şərtləri

• 1. AĞIL İLƏ ZİDD OLMAMAQ

Həqiqi irfanın əsas xüsusiyyətlərindən biri, onun ağıl üzərində qurulması, ağıla əsaslanmasıdır. Həqiqi irfan ağılın fəvqündəki bir fəza haqqında danışsa da, amma heç vaxt ağılın ziddinə olan bir şeyə söykənmir və onun ziddinə olan bir nəticəyə yetişmir. Başqa sözlə: həqiqi irfan irrasional (ağıla aid olmayan, ağıl ilə isbat oluna bilməyən, ağılın imkanlarından xaric olan, isbatolunmaz) fenomenlərə özündə yer verə bilər, amma heç vaxt anti-ağıl və ağılın ziddinə olan şeylərə etina etmir və əsaslanmır. Buna görə də İslam irfanı həmişə ağıla diqqət etməyə və düşünməyə dəvətə təkid etmişdir. Heç vaxt həqiqi ariflərin və din övliyalarının sözlərində ağıla və təfəkkürə, düşünməyə etinasızlıq, yaxud onu görməməzliyə vurmaq görünməmişdir. Amma insanın yaratdığı saxta və yalan irfanlar özünü ağılla zidd görür, buna görə də həmişə ağılın, təfəkkürün əleyhinə danışır, öz ardıcılarını ağıl və məntiqə göz yummaqla dəvət edirlər.

Kimsə deyə bilər ki, İslam irfanının bir çox böyük şəxsiyyətləri tərəfindən “ağıl”, “məntiq”, “əqli-nəticə”, “təfəkkür” məzəmmət olunmuşdur. Böyük müsəlman ariflərindən bəzilərinin təbirlərində ağılın, əqli-nəticənin, təfəkkürün əleyhinə qarşı kobudluq o həddədir ki, sanki onlar elm, bilik, qneseoloji sahələrin hər birində hər növ təfəkkür və düşüncə ilə müxalifdirlər. Görəsən bu müxalifətçiliyin səbəbi nədir?

Biz bu haqda başqa yerlərdə danışmış, ağıl ilə irfanın rabitəsi və müsəlman ariflərin nəzərində ağılın, düşüncənin mövqeyini geniş şəkildə araşdırmışıq.¹ Buna görə də, burada bu haqda bir neçə qısa nöqtə ilə kifayətlənirik:

Birinci nöqtə budur ki, həqiqətdə müsəlman ariflərin ağılı təhqir etməkdən məqsədi onun qəlb mərtəbəsindən daha aşağı mərtəbədə olduğunu göstərmək və qəlb mərtəbəsindən daha aşağı mərtəbədə otuzdurmaqdır. Ariflər işraqi (feyz olunan) və intiutuv (şühudi) idrakların arxasındadırlar və bu növ maariflər ağıl və dəlilgətirmə, əqli-nəticə ilə hasil olmur. Bu növ idrak – dadmaq, görmək kimidir, belə idrak bürhanla (sübutla) əldə olunmur. Buna əsasən ariflərin nəzərinə görə ağıl və qəlb arasındakı müqayisə qəlb üstündür. Bu sözün mənası əsla ağıl, dəlil və

¹ “Ağıl Və Vəhy”, Həsən Şərif.

bürhan yolunun dəyərsiz olması demək deyil. Əksinə, mənası budur ki, qəlb və eşq yolu ağıl və dəlil yolundan ucadır.

İkinci nöqtə budur ki, müsəlman ariflərin məzəmmət etdiyi ağıl “cüzi” (fərdi) ağıldır, hesab-kitab edən dünyəvi ağıldır. Bu ağılın bütün himməti və nigarançılığı ötəri maddi və dünyəvi mənfəətləri qazanmaqdır. Müsəlman ariflər nəinki eşq və şühudu (intiutiv idrak) inkar etməyən “kulli” (ümumi) ağılla müxalif deyillər, hətta onu tərifləyirlər də.

Üçüncü nöqtə: şianin İbn Türkə kimi bəzi məşhur arifləri izah etmişlər ki, bir sıra irfani “mükaşifə”lərin (irfani intiutiv idrak, şühud) ağıl mərtəbəsindən yuxarıda olması onların həmişə anti-ağıl, ağılla zidd, yaxud irrasional olması mənasında deyil. Əksinə, məqsəd odur ki, ağıl tək-tənha o məqama ucala bilməz. Amma insan “kəşf” və “ilham”ın köməyi ilə həmin idraka yol tapanda, bu zaman onun ağılı da onları dərk edə bilər.

“Bəzi fenomenlər vardır ki, ağıl zəif tənha olaraq onları dərk edə bilmir... Əksinə, onlara özündən daha üstün, daha şərəfətli başqa bir qüvvənin köməyi ilə çata və dərk edə bilər... Buna görə də ariflərin dediyi – Həqiqi mükaşifələrin və kamalların mərtəbəsi ağılın fəvqündədir – sözünün mənası “Ağıl belə şeyləri heç vaxt dərk edə bilməz” demək deyil.”¹

Molla Sədra ağıl və irfanın rabitəsi haqqında Qəzzalidən belə nəql edir: “Vilayət və irfan dairəsində irrasional fenomenlərin varlığı mümkündür. Elə bir fenomenlər ki, ağılın vasitələri ilə dərk olunan deyillər. Anti-ağıl və irrasional məsələlər arasında fərq qoymayan şəxs ilə danışmağın dəyəri yoxdur, o öz cəhalətində tərklənməlidir.”²

Eynül-Qüzzat Həmədanidən də belə nəql edir: “Ağıl düzgün bir tərəzidir, onun hökmləri də həmçinin doğru, yəqini, qətidir və onlarda heç bir yalan yoxdur. Ağıl elə bir ədalətli varlıqdır ki, onun zülm edəcəyini ehtimal vermək olmaz.”³

Burada yaxşı olardı ki, intiutiv (şühudi) və əqli (ağılla dərk) idrakın fərqlərinə işarə edək:

1. Əqli dərk – eşitmək və uzaqdan vasitə ilə rabitə saxlamağa oxşayır. Çünki əqli dərk sırf olaraq təsəvvürlər və zehni məfhumlar çərçivəsindədir. Amma intiutiv idrak – dadmaq, görmək, “məlum”la (dərk olunan şey) birbaşa və vasitəsiz əlaqə yaratmaqdır. Başqa sözlə, intiutiv

¹ “Təhmhidul-Qəvaid”: Sainəddin Əli ibn Türkə.

² “Əl-Əsfar”: Molla Sədra, c.2.

³ Həmin yerdə, c.2.

və vasitəsiz (hüzuri) idrakın obyektı eyni ilə məlumin varlığıdır. Amma əqli və vasitəli (hüsuli) idrakın obyektı isə “məlum”un məfhumu və təsəvvürüdür.

2. Əqli idrakın nəticəsi ağılın dərk etdiyi məlum və həqiqət qarşısında təslimiyyəti və razılığıdır. Amma dərk olunan məlum və həqiqətə iman və boyun əymək həddinə yüksəlməyə də bilər. İntiutiv idrak öz ardınca heç bir şey vasitəsilə aradan getməyən boyun əymə, həyəcan və daxili eşqi gətirir. Bu zaman insan varlığı başdan-ayağa məlum ilə rabitədə olur. Şəhid Mütəhhərinin sözü ilə desək: “Bu növ idrak insan varlığını işıqlandırır, ona qüvvə və cürət verir, təvazö, rıqqət, lətafət bəxş edir və onun varlığının bünövrəsini tamamilə dəyişir.”¹

3. Əqli bilik hamıya aiddir (ümumidir) və onu başqasına da ötürmək olar. Amma intiutiv idrak isə şəxsidir və başqalarına nəql etmək olmur. Bu yol şəxsin özünün bilik əldə etməyi üçün ən kamil və ən gözəl yoldur. Amma diqqət etmək lazımdır ki, qəlb yolu tamamilə şəxsi bir yoldur. Əsas etibarilə vasitəsiz (hüzuri), intiutiv (şühudi) və batini idrakın xüsusiyyətlərindən biri onların şəxsi olması və nəticədə də başqalarına ötürülməsinin mümkün olmamasıdır. Bir arif isə yalnızca başqaları üçün öz təcrübəsinin zəminəsini hazırlaya bilər.

4. Əqli idrakda səhv mümkündür. Çünki o, vasitəli idrakdır və buna görə də onun səhv etmə ehtimalı var. Amma intiutiv idrak səhv qəbuletməz bir idrakdır.

5. İntiutiv idrak əməl və nəfsi kamilləşdirmə ilə elə bir şəkildə bağlıdır ki, belə demək olar: “O, əməldir, nəinki elm”.² Hansı ki, əqli idrakda özünüdüzəltməyə, nəfsi kamilləşdirməyə və bunun kimi şeylərə ehtiyac yoxdur. Amma özünüdüzəltmə, nəfsi kamilləşdirmə və təqva ilə daha gözəl dərkə, daha düzgün, daha dəqiq biliyə zəmin yaratmaq olar: “Əgər təqvalı olsanız, Allah sizə haqqı batildən ayıran bir qüvvə verər”.³

• 2. ŞƏRİƏTLƏ UYGUNLUQ

İlahi vəhyin intiutiv idrak sahəsində bəşəriyyətə ən böyük xidmətlərindən biri irfani, kəşflərin, şühudların düzgün olmasını araşdırmaq üçün göndərdiyi meyardır: vasitəsiz (hüzuri) və intiutiv idrak məsum və xətaqəbuletməz olsa da, amma bu xüsusiyyət, yalnız şühud zamanına aiddir. Dərk olunan “obyekt”lə, yaxud “məlum”la rabitə

¹ “Əsərlər Məcmuəsi”: M. Mütəhhəri, c.6.

² Həmin yerdə.

³ Ənfal-29.

kəsildikdən sonra və şühud edən şəxs öz irfani müşahidəsi, kəşfi haqqında məlumat vermək istəyərkən, onları izah edərkən, açıqlayarkən səhv etmə ehtimalı var. Burada şəxsin obyektiv aləmə baxışı, mədəniyyəti, onu əhatə edən mühit, inancları, düşüncələri və bunun kimi onlarla başqa-başqa şeylər əl-ələ verib onun müşahidələrini izah etməyinə təsir göstərirlər.

Buna görə də vasitəsiz və intuiativ (şühudi) bilik hüzur mərtəbəsində, şühud anında səhv etmir, amma təfsir və izah məqamında onun səhv etmə ehtimalı var və tarixi şahidlər də bunu göstərir. Məsələn: Məsihi bir arif müşahidə etdiyi Allahı “Təslis (Üçlük)” kimi təqdim edir, Buddist bir arif (ən azı Buddizmin bəzi firqələrində) ümumiyyətlə hər hansı bir Allahı müşahidə etmir, Hind arifi isə müşahidə etdiyi Allahı Hindu Allahları kimi təsvir edir. Hətta bəzən görürük ki, bir dinin daxilində müxtəlif məzhəblərin ardıcılıqları öz müşahidələrini təsvir edərkən əksər hallarda bütün yaxşılıqları öz məzhəblərinin fərdlərinə və bütün pis şeyləri isə rəqib məzhəblərin ardıcılıqlarına aid edirlər. Bir halda ki, hər bir şəxs həqiqətin vahid olduğunu bilir. Buna görə də görürük ki, ariflərin özü adətən mükaşifələri iki dəstəyə bölür: rəhmani və şeytani. Amma əsas məsələ budur ki, rəhmani mükaşifələrin ayırd edilmə və onları şeytani mükaşifələrdən ayırma yolu nədir?

• 3. İNSANİ FİTRƏTLƏ HƏMAHƏNG OLMASI

Həqiqi irfanın xüsusiyyətlərindən başqa biri də budur ki, o, insan fitrəti və onun fitri meylləri ilə tamamilə həmahəng və uyğun olmalıdır. Əsas etibarilə həqiqi irfan insani fitrətlə uyğun olmaya bilməz. Bu uyğunluğun zəruriliyinin isbatı üçün iki dəlil göstərmək olar:

Birincisi: İnsanın bütün daxili meylləri onun kamilliyi ilə, kamalı ilə əlaqəlidir. Bu mənada ki, onlar insanın həqiqi kamala tərəf hərəkətində münasib bir yol göstərən ola bilərlər. Əgər bir meylin varlığının insani kamalın gerçəkləşməsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdursa, yaxud onun kamalının ziddinə olarsa, bu, məqsədə uyğun deyil və “öz-özünü inkar” (ləğv) edir (ziddiyyətdir), hədəfə ziddir. Bunun hər ikisi də yanlışdır. Əvvəla, İlahi yaradılışda öz-özünü inkar (ləğv) mümkün deyil, ikincisi isə məqsədə uyğunsuzluq, hədəflə ziddiyyətlik böyük Allaha layiq və uyğun deyil. Allah insanı ibadət və son kamala qovuşmaq üçün yaradıb. Belə olan halda, əgər onun varlığında bu hədəflə heç bir əlaqəsi olmayan meyllər və instinktlər yaratdığını fərz etsək, onda bu, yaradılışda inkara (ləğvə) gətirib çıxaracaq. Yaxud da, əgər insan daxilində bu hədəfin ziddinə olan

meyllər yaradıldığı fərz olunsa, yəni nəinki yalnız insanın həmin hədəfə çatmasına heç bir xidmət etmir, əksinə, onu hədəfindən uzaqlaşdırır, onda bu, hədəflə ziddiyyətə gətirib çıxaracaq. Bunun hər ikisi Allaha yaraşmaz və Onun uca məqaməndən uzaqdır.

İkincisi: İşarə olunduğu kimi, ifrani meyl fitri bir meylidir. İnsanlar fitri olaraq mütləq qüdrətə, mütləq elmə, mütləq kamala meyllidir. Əgər belədirsə, onda ona qovuşmaq yolu da fitri və fitrətə uyğun olmalıdır. Fitrətə zidd olan yolları vasitə seçməklə insanların fitrətində qoyulmuş irfanın özünün son hədəfinə yetişməyə ümid etmək olmaz.

• 4. İNSAN HƏYATININ BÜTÜN İSTİQAMƏTLƏRİNƏ DİQQƏT

İnsanı digər heyvanlardan ayıran ən mühüm parametrlərdən biri onun bir neçə cəhətli olmasıdır. İnsanı fərdi həyatla məhdudlaşdırmaq olmaz. Onun ictimai yönü də var. İnsanın ictimai yönü o qədər mühümdür ki, bir çox alimlər onun “təbiətən cəmiyyət halında yaşamaq”ı xüsusiyyətini onu başqa heyvanlardan ayıran ən mühüm amil bilirlər. Yəni, insanın zətinə təşkil edən “növ fərqi”ni onun zətin və təbiət etibarilə ictimai bir varlıq olmasında bilmişlər. Bu sözün mənası budur ki, əgər ictimai həyat olmasa, insan da olmayacaq və yaxud əgər bir şəxsin ictimai həyatı olmasa o, insan olmayacaq. Buna əlavə olaraq, insanın siyasi yönü də var. İnsan varlığının siyasi yönü o qədər əhəmiyyətli ki, Aristotel kimi alim, insana “Siyasi Heyvan (canlı)” olaraq tərif vermişdir. İnsan həyatının iqtisadi yönü də var. Buna əlavə olaraq, insan müxtəlif təbii meyllərə malikdir və onların hər birinin özünə məxsus tələbləri var. Bu təbii meyllərdən bəziləri maddi və dünyəvidir və insan varlığında mənasız yerə qoyulmamışdır. Kamil insan o şəxsdir ki, bütün instinktlərinin və daxili meyllərinin tələblərinə hədəfli və nizamlı şəkildə cavab versin. Heç birini fəaliyyətdən saxlamasın. Yaxud da müəyyən bir meyli, instinkti başqa bir meylə görə ümumiyyətlə kənara qoymasın.

Hər halda, həqiqi irfan o irfandır ki, insanın bütün bu vücuti yönlərini nəzərə alsın. Heç birini unutmasın, yaxud heç birini digərinə qurban verməsin. Buna və “Hər Bir Şeyi Öz Ziddinin Köməyi ilə Tanı” qaydasına əsasən belə demək olar: insanın ictimai, siyasi, iqtisadi və dövlət münasibətlərinə müsbət nəzəri olmasa, irfan həqiqətindən və həqiqi irfandan elə həmin ölçüdə də uzaq olar. Yaxud da insanın maddi yönünə və dünyəvi meyllərinə, instinktlərinə olan nəzəri müsbət və hədəfli şəkildə

olmasa və insanın bu vücudi cəhətini ümumiyyətlə görməməzliyə vursa, elə həmin həddə də həqiqi irfandan fasiləsi olar.

İrfanın hədəflərindən biri insanı “kamil insan” məqamına çatdırmaqdır. Kamil insan, yəni “Bütün İlahi ad və sifətlərin məzhəriyyəti (təcəssümü) olmaq”. İnsanın Allahın başqa məxluqları ilə fərqi budur ki, insan bütün İlahi adların, sifətlərin və fellərin məzhəridir (təcəssümüdür). Hansı ki, digər məxluqların hər biri Allahın ad, sifət və fellərindən bir, yaxud bir neçəsinin təcəssümüdür. Hətta mələklər belə bütün ad və sifətlərin təcəssümü deyil. Bəqərə surəsinin 30-cu ayəsindən alınan nəticəyə əsasən, mələklər yalnızca “Subbuh” və “Quddus” adlarının təcəssümüdür. Əlbəttə, bütün İlahi ad, sifət və fellər bütün insanlarda aktiv olaraq mövcud deyil. Amma insanda bütün bunların təcəssümü olmaq üçün istedad var. İrfan iddia edir ki, bu istedadları aktivləşdirmək yolunda insanın öz ixiyarı ilə hərəkət etməsi üçün bir yol göstərə bilər. Amma bir şəxs irfan adı və bu potensialları aktivləşdirmək məqsədi ilə insani qüvvələrdən birinin fəaliyyətini saxlamaq istəsə, bu zaman irfanın hədəfinə yetişə bilməz. Həqiqi irfan o irfandır ki, əgər düzgün tanınsa və ona kamil şəkildə əməl olunsay, insanın bütün vücudi yönlerini əhatə və onu son kamalına tərəf sövq edə.

• 5. DÜNYA VƏ AXİRƏT ARASINDAKI ƏLAQƏNİN DÜZGÜN TƏYİN OLUNMASI

Həqiqi irfanın xüsusiyyətlərindən başqa birisi budur ki, o heç vaxt anti-dünya deyil. Bu mənada ki, dünyəvi həyata alçaq bir həyat kimi yanaşmır. Dünyanı axirətin müqəddiməsi, başlanğıcı və ona yetişmək üçün bir körpü hesab edir. Dünyadan mütləq şəkildə uzaqlaşmağa dəvəti və onun tələblərini görməməzliyə vurmağı yalançı irfanların xüsusiyyətlərindən olduğunu deyir. Din övliyaları da həmçinin bu düşüncə ilə ciddi mübarizə aparmışlar. Bu zəmində Süfyan Suri və onun dostları ilə İmam Sadiq (ə) arasında baş verən əhvalat məşhurdur. Bu dialoqda İmam (ə) din və dünyanın ayrı olması əqidəsi ilə ciddi şəkildə müxaliffətçilik edir və bu əqidənin fikri müdafiəçilərini ifşa edir.¹

Dünya və axirətin möhkəm bağlılığını peyğəmbərlərin (ə) və imamların (ə) əməli sünnələrində müşahidə etmək olar. İstisnasız olaraq onların (ə) hamısı özlərinin və ailələrinin maddi ehtiyaclarını təmin etmək

¹ “Furuu-Kafi”: Kuleyni, c.5, 1-ci hədis.

üçün işləyirdilər.¹ Onların (ə) yerinə iş görməyə hazır olan şəxslərin valığına baxmayaraq, onlardan (ə) heç biri özünü iş görməkdən ehtiyacsız görmürdü. Burada, bu zəmində yüzlərlə tarixi nümunədən ikisi ilə kifayətlənirik:

Məhəmməd ibn Mundəkir adlı bir şəxs deyir: “İsti bir gündə Mədinədən kənara çıxdım. Məhəmməd ibn Əlini (İmam Baqir (ə)) öz iki qaradərili qulamı ilə işlədiyini gördüm. Bu mənzərəyə, yəni bir şəxsin dünya üçün özünə bu qədər əziyyət verməsinə narahat oldum və öz-özümə dedim: gərək ona (ə) nəsihət edəm. Yaxınlaşıb salam verdim. Yoğunluqdan təngnəfəs olduğu və başından, saqqalından tər axan halda salamımın cavabını verdi. Ona (ə) dedim: “Heç düşünürsənmi ki, əgər bu halda ölüm sənə soracağına gəlsə, Allaha nə cavab verəcəksən?!”. İmam Baqir (ə) cavabında buyurdu: “Əgər bu halda ölüm məni yaxalasa, həqiqətdə mənim ölümüm Allaha ibadət etdiyim halda gəlmiş olar. Mən bu ibadətlə özümün və ailəmin sənə və başqalarına ehtiyacı olmasının qarşısını alıram. Ölümün yetişməsindən o zaman qorxmalıyam ki, o, mənim günah və Allaha itaətsizlik halında soracağıma gəlmiş olsun”.²

İmam Sadiqin (ə) dostlarından biri deyir: “İmam Sadiqi (ə) əlində bel, əynində qalın libas öz şəxsi sahəsində işləyən halda gördüm. Kürəyindən tər axırdı. O həzrətə (ə) dedim: “İcazə verin sizin yerinizə mən işləyim”.Cavabında dedi: “Mən xoşlayıram ki, insan məişət ehtiyaclarını təmin etmək üçün isti Günəşin çətinliyinə, əziyyətinə dözsün”.³

¹ “Furuu-Kafi”: Kuleyni, “Ruzi Qazanmaqda İmamların Yolunu Getmək” bölməsi, c.5, h.10.

² Həmin yerdə, h.1.

³ Həmin yerdə, h.13.

Nəticə

Həqiqi arif özünü həmişə Allah məhzərində görür. O, yalnız Allahdan qorxar. Həmişə ehtiyat edir ki, Allahın əmrlərindən boyun qaçırmırsın. Həqiqi ariflər daim zikr edirlər. Əlbəttə, daimi zikr bu mənada deyil ki, əldə daim təsəvvüf olsun və dil ilə zikr deyilsin. “Dil” ilə zikr etmək zikrin ən aşağı dərəcəsidir. Ondan daha üstün zikr “zehni” və zehində olan zikrdir. Yəni, zikrin məzmununa insanın zehni və fikri diqqəti olsun. Zehni zikrdən daha üstün olan zikr “qəlbi” və qəlbin zikridir. Yəni, salikin qəlbi həmişə Allahı xatırlasın, qəflətdə olmasın. Qəlbi zikrdən daha üstün zikr isə “vücudi” zikrdir. Yəni, salikin bütün varlığı, vücudu başdan-ayağa Allahı zikr eləsin; onun bütün fəaliyyətləri Allah yolunda olsun; özünün bütün daxili və xarici hallarını Allaha diqqət etməklə yerinə yetirsin. Bu zaman onun yuxusu və ayıqlığı, oruc olduğu və olmadığı halı, sükut-danışması, ayaqüstə durması-əyləşməsi eynidir, bütün bu halların hamısında Allahı zikr edir. “Şəbaniyyə” münacatında belə oxuyuruq: “İlahi! Məni sevinc gətirən Özünün izzət nuruna birləşdir, bununla Sənə arif olum və Səndən ayrısından üzümü döndərim, Səndən qorxum, ehtiyat edim”.

Bu duada iki məsələ arifin əlaməti olaraq göstərilmişdir. Biri, Allahdan qeyrisindən üz döndərmək, o biri də Allahdan qorxmaq. Yəni, həqiqi arif o şəxsdir ki, onun bütün işlərinin mərkəzi oxunu Allah təşkil edir. Onun diqqətini Allahdan başqa heç bir şey cəlb etmir və Allahdan qeyri heç bir şeyə ürək bağlamır. Hafizin sözü ilə:

Qəlb lövhəmdə yarın əlif qamətindən başqası yoxdur,
Nəyləyim ki, Ustadım əlifdən başqa hərf öyrətmədi.

Həqiqi arif yavaş-yavaş elə bir nöqtəyə yetişir ki, o, Allahdan başqa heç bir şeylə üns tapmır. Həmişə Allahı yad edir. Əlbəttə, ona Allahı xatırladan əşya və şəxslərlə üns qurar və bu üns eyni ilə Allahla üns deməkdir. Həqiqətdə belə şeylərə və şəxslərə məhəbbətlə yanaşmaq, sevgi göstərmək İlahi məhəbbətin bir şaxəsidir. Əlbəttə aydındır ki, belə məqam bir anda və tez yaranmır. Belə məqamın yaranması tədricən baş verir və “riyazət” (nəfslə mübarizə), çalışmaq sayəsində əldə olunur. İnsan təbiət etibarilə tədriclə elə bir məqama yetişə bilər ki, Allahdan başqasını görməsin. Hər nə müşahidə etsə, Allahı ondan qabaq, onunla və ondan sonra müşahidə edir.

Ədəbiyyat

1. Qurani-kərim
2. M. Mütəhhəri, “Əsərlər Məcmuəsi” kitabı, çap 2004
3. Misbah Yəzdi, “İslam İrfanı axtarışında”, çap 2006
4. Məhəmməd ibn Munəvvər, “Əsrarut-Tövhid fi Məqamatiş-Şeyx Əbi Səid”, çap 1984
- 5- Amidi, Təməmi, Əbdül-vahid, Dürəul-Hikəm, Tehran: 1984
- 6- Amuli, Hürr, Məhəmməd ibn Həsən, Vəsailüş-Şiə, Qum: 1974
- 7- Cəfəri, Yəqub, Nəhcül-Bəlağənin Tarixi Baxışı, Tehran: 1996
- 8- Cəfəri, Məhəmməd Təqi, Nəhcül-Bəlağənin tərcümə və təfsiri, Qum: 1999
- 9- Cordaq, Corc, Nəhcül-Bəlağənin gözəlliklərindən bir hissə, Beyrut: 2001
- 10- Cövhəri, İsmayıl ibn Həmməd, Sihahül-Lüğət, Qahirə: 1997
- 11- Ədibi, Hüseyin, İctimai təbəqələr sosiologiyası
- 12- Ənsari, Məhəmməd Əli, Ğurərul-Hikəm və Durərul-Kəlim
- 13- Payəndə, Əbul-Qasim, “Nəhcül-fəsahe”, Tehran: Dünayyi danış nəşriyyatı 1382
- 14- Firuzabadi, Məhəmməd ibn Yqub, Qamusül-mühit
- 15- Xansari, Ağə Cəmaləddin, Ğurərul-Hikəm”in şərhı
- 16- Gilani, Əbdür-rəzzaq, Misbahuş-Şəriənin şərhı, Tehran: 2003
- 17- Həkim, Seyid Məhəmməd Təqi, Əli (ə) kəlamlarından ilham
- 18- İbn Babəveyh, Səduq, Xisal, Qum: 1992
- 19- İbn Meysəm, İxtiyaru-Misbahis-Salikin
- 20- İraqi, Əlirza, İmam Əli (ə) nəzərindən hakimiyyət və müdiriyyətə baxış
- 21- İbn Əbil-Hədid, Nəhcül-Bəlağənin Şərhı, Tehran: 1964

